

Konformita, společenský fenomén projevující se v chování většiny lidí

JÁN MIŠOVIČ*

Conformity, a Social Phenomenon Manifested in the Behaviour of Most People

Abstract: The manifestations of the public social conformity have caught the interest of authors, especially in recent decades. In past events they are searching for the answer to the question, why does the public, in its majority, adjust to changing political measures, why is it conformal. To get an answer it is required to analyze events, which lead to the adaptation of new conditions, not necessarily only political ones. The conformity can be characterised both in its narrower and broader concept. In the narrower sense, it is the adjustment of thoughts and opinions, and in the broader sense it's the adaptation of values and attitudes. Social mechanisms, institutions, community and the social group to which an individual belongs, support the conformity. It is shaped by circumstances of individual's livelihood, by the conflict of social roles and the influence of the communication. The fundamentals and principles upheld by the prevailing social mechanisms, are aided by the "pressure" of the social group through the social norms and influence of the media. Compliance with said norms leads to their adoption. The media shape the strategic effort of the individual, which manifests itself as conformity in public, but autonomous opinion in privacy. Those who fail to adapt to the conformity avoid it by ignoring social pressure. Autonomous individuals make decisions for a conformist or nonconformist attitude, the compliant ones adapt, therefore they are conformal. At each stage of development of a particular society, it shapes the specific form of social conformity. During the course of history did the manifestation of accepted conformity change along with the portion of conformal public in any particular society. We can evaluate its effects based on whether they contribute to balancing of social interactions, confirmation of generally accepted values and principles vital for both the majority as well as marginalized social groups, while informing agendas of political, economic, medial and other elites.

Keywords: conformity; society; social group; standards; information influence

DOI: 10.14712/23363525.2022.6

Úvod

Člověk si od prvopočátku lidského rodu uvědomuje, že není na světě sám. Narodí se do určité společenské skupiny, jež mu skýtá podporu a ochranu a ta očekává, že i on bude po velkou část života přispívat k podpoře a fungování celku. „Bytí komunity je nadřazeno jeho vlastnímu životu. Je to speciální organismus, kterým se jedinec musí nechat pohltit.“ [Campbell 1998: 32], musí respektovat komunitu ve svých názorech i v chování. Evoluční psychologie přináší důkazy o tom, že většina současných rysů sociálního chování i psychiky se vyvinula v dlouhém období před nástupem zemědělství. Nomádské tlupy vytvářely soudržnou společnost s blízkými osobními vazbami, s výjimkou těch nešťastníků,

* Ján Mišovič, odborný asistent, Katedra etiky, psychologie a charitativní práce, Teologická fakulta Jihočeské univerzity, Kněžská 8, 370 01 České Budějovice. E-mail: misovic@tf.jcu.cz.

kteří se stali terčem posměchu nebo vyvolali nepřátelství ostatních. Již před 30 000 lety žil Homo sapiens podle společenskopolitických pravidel, která zdaleka přesahovala diktát genů a chování ostatních lidských druhů [Harari 2013: 55–75]. Antropologický pohled je potvrzován rovněž genetickým stanoviskem. „Pravděpodobně jen lidské poznávací schopnosti jsou s to sledovat přispívání jednotlivých členů skupiny ke společnému úsilí, kontrolovat podrazáctví ostrakizováním a trestáním a za některých okolností přimět jiné lidi ke kooperaci. Kooperace, trestání za porušení sociální normy ... mají neuronální podklady.“ [Koukolík 2015: 118]

Společenské projevy konformity, jež jsou dnes předmětem zájmu odborníků, získaly výraznější institucionální podobu ve středověku, kdy byly definovány elementární principy tzv. pastorální moci [Puchmertl 2008: 13]. Šlo o zcela novou formu osobního podrobení, jež se zaměřovalo na duši. „Řízení ducha ustavovalo permanentní pouto: ovečka ... se nechávala vést v každém okamžiku. Být veden bylo setrvalým stavem, a pokud jste se pokusili mu uniknout, byli jste osudově ztraceni“ [Foucault 1996: 171]. Zavedené principy se upevňovaly nástupem osvícenství. Dobové instituce působily nejen na názory a postoje jednotlivce projevující se v jeho chování, ale dokázaly modifikovat i vztah k sobě samému. Postupy mocenských organizací umožnily průnik do nitra jedince a formování jeho myšlení dle jejich představ a zájmů [Puchmertl 2008: 13]. Takto charakterizoval proces institucionální konformizace francouzský myslitel Michel Foucault.

V posledních letech, při hodnocení určitých historických etap v dějinách zemí nebo při zpětném pohledu na zlomové události v životě národů, hledají různí autoři odpověď na otázku, která nejvíce vystupuje do popředí, je nejvíce na očích, proč se veřejnost ve své většině přizpůsobuje výrazně změněným politickým a společenským opatřením, připravovaným mocenskými elitami, proč je konformní¹. V těchto případech uvažují o konformitě ve vztahu zejména k politickým záležitostem. Co je v tomto kontextu společným projevem konformity? Možná odpověď při zkoumání jejich celospolečenských projevů za posledních sto let se týká tolerance, resp. podpory politických kroků mocenských struktur, spojených se změnou uplatňovaného politického kurzu.²

¹ Tuto otázku si klade i německý autor Sarrazin, který na příkladu velkých národů ilustruje některé projevy konformity. Když se zamýšlí nad vlastním národem, má na mysli situaci na jaře 1933, kdy se téměř všechny německé spolky natolik kolektivně přizpůsobily nastupujícímu trendu spojenému s marginalizací Židů, že vyloučily všechny členy židovského původu ze svých řad v situaci, kdy se nacistický teror ještě naplno neprojevil. Při pohledu na ruskou historii se ptá, proč společnost ochrnula, když od poloviny třicátých let 20. století bez odporu trpěla stupňováním stalinského teroru. Zabývá se i situací v USA a v této souvislosti konstatuje, že americká společnost s dlouhou demokratickou tradicí tolerovala v letech 1951–54 inkvizitorské metody Výboru pro neamerickou činnost, iniciované senátorem McCartnym [Sarrazin 2015: 15–16]. V českém veřejném prostoru se úvahy věnované konformitě, v rámci nedávné historie, orientují na její jednotlivé etapy. Analýza situace v protektorátu (1939–1945) naznačuje, že už na jeho počátku gestapo uveřejnilo v českých novinách inzerát, v němž upozorňovalo občany, aby neposílali udání, protože gestapo je často pokládalo za malicherná a nestačilo je zpracovávat [Koukolík 2018: 348]. Velká pozornost se věnuje období let 1948–1989. Připomínají se obecné postoje veřejnosti, které jsou paušálně spojovány s kolaborací s bývalým komunistickým režimem, zejména v době normalizace [Gregor 2017: 46–49; Křeček 2019: 7] a poukazuje se i na praxi udávání [Koukolík 2018: 348]. Ani poslední desetiletí nezůstávají bez povšimnutí. Počet udání všeho druhu, zejména veřejných, v nichž autoři předstírají morální důvod, se po roce 1989 zmenšil [tamtéž].

² Konformita není omezena jenom na oblast politických záležitostí, týká se prakticky všech sfér života společnosti. Arnošt Veselý píše např. o institucionální konformitě posledních desetiletí, kterou charakterizuje, jako „snahu „vejít se“ do předem externě stanovených indikátorů kvality.“ [Veselý 2012: 777].

Následující přehledová stať se zabývá okolnostmi, které mohou přispět k vysvětlení vzniku a projevů konformismu napříč společnostmi s různým společenským uspořádáním. Jejím hlavním cílem je přesněji analyzovat okolnosti, které napomáhají k toleranci vznikajících změn v dosavadní společenské orientaci a vedou k přizpůsobení se většiny obyvatel nově nastoleným podmínkám. Při zpracování tématu se zaměřím na charakteristiky související s novodobým historickým vývojem společnosti, na společenské mechanismy podmiňující sociální procesy, na vliv komunity a sociální skupiny na jednotlivce, jež má společnou podstatu v čase, ale různorodý charakter a přesto převažující část veřejnosti vede ke konformitě.

Východiskovou kategorií, v takto orientovaném uvažování, je konformita. Opírá se o obecné konstatování, že každý je v nějakém rozsahu někdy konformní [Levitan, Verhulst 2016: 306]. Jde o výsledek procesu, kdy oficiálně prezentované a společně zdůrazňované názory, postoje, hodnoty a normy si skupiny a jednotlivci osvojují. Názorové a postojevé změny vznikají jako výsledek skutečného nebo domnělého tlaku jiného jedince, skupiny nebo společnosti [Slaměník 2019: 250]. Konformitu je možné charakterizovat v jejím užším a širším pojetí. V užším smyslu se projevuje ve formě myšlenkového, názorového přizpůsobení se veřejnosti, v širším významu pojmu znamená hodnotovou, postojeovou adaptaci [Mišovič a kol. 2010: 64–65]. V naší analýze budeme pracovat s oběma pojetími. Konformita se objevuje nejen na skupinové úrovni, ale podle druhů přizpůsobení se promítá do jednání a chování velkých společenských celků, má psychologické, sociologické a historické aspekty. Utváří se zejména pod tlakem životních podmínek, konfliktu sociálních rolí a komunikačního působení. Z hlediska jednotlivce může jít o: 1. pasivní přijímání jiných mínění a názorů pro vlastní orientaci a životní směřování; 2. vytváření názorů na základě institucionálních a tradovaných norem, v důsledku vzniku nové situace; 3. respektování veřejného mínění bez nahrazování internalizovaných hodnot. V realitě však nastává kombinace jednotlivých faktorů [Lane, Sears 1964: 87].

Jednou z praktických ilustrací konformity ve vztahu k náboženství, k církvím je příklad z českých dějin, kdy za vlády Karla IV. (1347–1378) dosáhla moc tehdy římskokatolické církve od christianizace země vrcholu. Ani v této době neměl vztah lidu k Bohu charakter zbožnosti ve smyslu chápání západní církve, ale šlo více o zvyk a obřad než vnitřní život. O dvě stě let později se náboženská situace změnila a učení Luthera zasáhlo i český stát. Většinu obyvatel tvořili příslušníci kališnické (utrakvistické) církve. Koncem XVI. století bylo v Čechách 85 % kališníků, 5 % příslušníků Jednoty bratrské a jen 10 % katolíků. Náboženská příslušnost se opět diametrálně obrátila po porážce stavovského povstání v roce 1620 [Mišovič 2001: 23–52].

První část článku přibližuje interpersonální vlivy související s podstatou konformity, s mechanismy jejího vzniku, druhá kapitola je orientovaná na institucionální působení, na teoretické přístupy, jež ji vysvětlují, a poslední část se zabývá společenskými okolnostmi přispívajícími ke konformitě.

Interpersonální vliv na konformitu

Dějiny lidstva poznamenávají změny společenské orientace, která se utváří pod vlivem civilizačního vývoje a opírá se o konformitu obyvatel, jež vzniká v každém typu společnosti. Mechanismy zajišťující skupinovou konformitu se staly součástí procesu socializace, jež

začínaly v každé společnosti působením rodičů, širší komunity na děti, v několika posledních staletích pokračovaly vlivem školy a probíhaly i v době dospívání. Působení jakých mechanismů podporuje dopad této konformity do života lidí? Mnoho analýz sociálních reakcí dokumentuje, že procesy hodnocení společenských záležitostí, témat, se z pohledu jednotlivců stávají jednoduššími, pokud jsou ovlivněny přijatými společenskými normami nebo se mohou opírat o informace získané od organizací [Stahl 2006: 103–122]. Lidé tak řídí své myšlení a chování v závislosti na posouzení ostatních [Asch 1952: 393–401]. Pozorně sledují přitom dvě skutečnosti: 1. To, co jejich bezprostřední okolí říká. Tato hodnocení, týkající se vhodnosti reakcí v jistých situacích, pocházejí od členů rodiny, od přátel, spolupracovníků, významných druhých, nebo se opírají o hluboké mravní struktury. 2. To, co si ostatní skutečně myslí nebo co dělají, jak se zachovají v určité situaci. Lidé přitom pátrají po odpovědích na otázky typu: „Sdílejí ostatní moje mínění?“ „Jak se chovají ostatní?“ „Patřím k většině, nebo menšině?“ Hledají je vždy vzhledem ke konkrétnímu kontextu, spojenému s dodržováním různých typů norem a vlivů. Vyjadřovací schopnosti zformované již před 70 000 lety umožnily lidem získávat spolehlivé informace, např. o tom, komu se dá věřit, s kým je možné spolupracovat [Harari 2013: 35].

Wheeler při úvahách o procesech a projevech konformity považuje za východiskový stav harmonii jednotlivce, kdy soukromě i veřejně souhlasí se stanoviskem skupiny. Jakmile se ve stejné skupině rodí názor, jenž jeden z členů pokládá za nesprávný, je jeho harmonie narušena [1966: 179–192]. Následně pociťuje tlak skupiny směřující k souhlasu s existujícím názorem a osobně se dostává do stádia konfliktu [Back, Bogdonoff 1964]. Konflikt polevuje, pokud se jednatel přesvědčí, že skupinové stanovisko je správné nebo jej přijímá i bez přesvědčení. Stává se konformním s názorem skupiny a v rámci členství se vyrovnává s konfliktem, jenž pro něj pramení z vnějšího vlivného zdroje. Skupina se snaží o formování názorové rovnováhy a je na každém jednotlivci, jak se se vzniklým konfliktem osobně vypořádá [Nail, Helton 1999: 90]. Konformně chovající se členy skupin lze rozdělit do kategorií, k nimž dospěl Asch na základě rozhovorů realizovaných po skončení psychologických experimentů [1956: 70]. Do jedné z kategorií spadají účastníci se změněným vnímáním. V důsledku stresu způsobeného skupinovým tlakem přijímají jakýkoliv skupinový úsudek, i chybný, a považují jej za správný. Tento typ konformity se promítá nejen do celkové změny chování na veřejnosti, ale také do osobního vnímání a myšlení. Je označován jako konformita způsobující celkovou změnu postojů a chování [Festinger 1953: 232–256]. Může být nazvaný i jako konformita v důsledku proměny názorů. V naší literatuře se setkáváme i s názvem vnitřní konformita nebo akceptace [Slaměník 2019: 250]. Účastníci se změněným chováním patří do jiné kategorie. Vnitřně pociťují, že se stanoviskem skupiny nesouhlasí, ale přesto jej navenek podporují. Tento typ konformity vede ke změně chování jen na veřejnosti, zatímco postoje v soukromí zůstávají v zásadě neovlivněné. Je pojmenovaná jako konformita se snahou vyhovět [Festinger 1953: 232–256; Nail 1986: 190–206]. Wheeler přichází s rozdíly mezi konformitou s celkovou změnou postojů a chování a konformitou se změnou chování na veřejnosti. Diference jsou uvedeny v Tabulce 1.

Konformita, jež vede k celkové proměně, se odvíjí od počáteční vnitřní harmonie, pokračuje přes konflikt k opětovné vnitřní harmonii. Konformita, v rámci níž chce člověk vyhovět skupině, směřuje od vnitřní harmonie ke konfliktu. Výsledek konformity, se změnou postojů na veřejnosti, označovanou jako konflikt mezi přesvědčením a chováním,

Tabulka 1. Rozdíly v konformitě s celkovou proměnou a se změnou chování na veřejnosti

Konformita spojená s celkovou proměnou postojů a chování	Konformita se změnou chování na veřejnosti
Subjekt vnímá skupinový tlak a zkušenosti, konflikt se stává impulzem	Subjekt vnímá skupinový tlak a zkušenosti, konflikt vede k souhlasu nebo k uznání názorů skupiny
Subjekt mění vnímání a chování směrem ke zdroji konfliktu	Subjekt mění chování vůči zdroji
Subjekt je stavu vnitřní harmonie	Subjekt je ve stavu vnitřního konfliktu

(Zdroj: Wheeler 1966 upravená tabulka)

vytváří psychologickou disonanci, resp. nevyváženost [Newcomb 1953: 393–404, Festinger 1963: 217–232], jež může být snahou jednotlivce nebo skupiny vyřešena různými způsoby: a) Úsilím skupiny změnit přesvědčení jednotlivce. b) Přiblížením osobního názoru ke skupinovému stanovisku. c) Psychickým nebo psychologickým oddělením se od skupiny [Nail, Helton 1999: 92].

Část autorů rovněž uvažuje s důležitostí morálních zásad jednotlivce, jež se promítají jako reakce na procesy probíhající v rámci skupiny v konkrétních souvislostech a dokládá, že u lidí, kteří cítili potřebu odlišovat se od většiny společnosti, se projevovala stabilita postojů, resp. silná vazba mezi jejich postoji a chováním, ovlivněna morálními zásadami [Manstead 2000: 11–30]. Domníváme se, že významný vliv na pevnost postojů mohou mít kromě morálních principů i další druhy zásad: politické, ekonomické, sociální a další. Potvrzuje se, že pokud u jednotlivce převládá slabé propojení osvojených zásad a postojů, vzniká tendence uznávat skupinové stanovisko i v soukromí, zatímco u lidí se silnou vazbou mezi postoji a internalizovanými principy vybrané skupinové názory vůbec nepůsobí a neprojevují se rozdíly v konformitě na veřejnosti a v soukromí. Jedno z vysvětlení uvedené situace může být, že tito lidé nechtějí narušit svůj osobní hodnotový systém a považují svojí osobní integritu za důležitou [Horsney et al. 2003: 327]. Z toho je možné usuzovat, že jednotlivci s pevným základem svých postojů jsou méně ovlivněni skupinovými stanovisky než osoby se slabým základem.

Celkově panující společenské mechanismy se transformují do „skupinového nátlaku“ a společně se projevují prostřednictvím norem a normativního vlivu. Účinky nátlaku naznačují, že to, co se stává pro větší část konformní společnosti typickým nebo běžným, vzniká na základě respektování norem [Cialdini et al. 1990: 1015–1026]. Probíhá i diskuse o tom, proč normy mohou působit na postoje a chování lidí. Zřejmě i proto, že vládne nejistota v tom směru, co si mají myslet a dělat v určité situaci. Jsou ovlivňováni vztahy k druhým, zvláště v rámci referenčních skupin, které jsou pokládány za kompetentní a působí motivačně. Výsledkem je, že lidé uznávají názorové pozice většiny. Stupeň respektování norem má vliv na to, do jaké míry se chtějí lidé zařadit mezi většinu. V některých případech to může být racionální odpověď na nejistotu v rozhodování. Člověk si není vždy jist svými postoji, může se vyskytnout určitá pochybnost nebo podezření a není schopen získat ucelenou informaci, potřebnou k utvrzení se ve správném nasměrování. Uvedená situace ho nutí ohlížet se po jiných, aby dospěl ke vhodnému stanovisku. V takovém případě jde o následné informační působení. Proměna původně důležitého názoru předpokládá

pod vlivem nového vysvětlení splnění čtyř podmínek: 1. jeho skutečné přijetí, 2. jeho pochopení, 3. jeho odlišení od dosavadního zdůvodnění, 4. jeho věrohodnost [Zaller 1985]. V případě dostatečného naplnění těchto podmínek nové vysvětlení může změnit preference jednotlivců. Když podmínky splňuje mnoho jednotlivců, pozorujeme obrat ve veřejném mínění [Page et al. 1987: 24]. Tento způsob vlivu, označovaný jako nenucený, je důsledek funkční vazby vůči neformálním informacím. Člověk je pod neformálním vlivem a směřuje ke skutečné změně názorů, postojů. Skupina mění mínění jednotlivce a může ho vést na základě skupinového rozhodnutí i k uplatnění nelogických důvodů v jeho vlastní úvaze, a rovněž takovým způsobem posilovat u něj konformitu. V rámci vlastní skupiny probíhá mezi členy výměna stanovisek a názorů mnohem rychleji a snadněji než při kontaktu s členy jiných skupin a projevuje se v ní také tlak na stejnorodost a uniformitu. Společně přijímané a fixované názory se mohou změnit na normy a standardy [Janoušek 1968: 114]. Zformovaná konformita ve svých projevech přispívá k redukci konfliktu v rozhodovacích procesech mezi skupinou a jednotlivcem [Zhao 2018: 611]. Nezáleží, zda vliv skupinového názoru je pozitivní, nebo negativní, v obou případech bude podporovat konformitu. Skupinové prosazování popisných norem tak zprostředkovaně ovlivňuje většinu společnosti [Horsney et al. 2003: 320].

Forma působení, označená jako informační vliv, nevyvolává podstatnou změnu postojů, usměřuje spíše strategické úsilí jednotlivce být společensky akceptovaný a vyhýbat se odmítání od jiných. Jednotlivci, kteří jsou konformní vůči skupinovým normám výhradně na veřejnosti, se tím snaží vyhnout sociální cenzuře, jež se vyskytuje za předpokladu, že menšinová pozice směřuje proti názorům většiny. Výsledkem nepřizpůsobení se může být nepřátelství, nesouhlas nebo i odmítnutí ze strany nositelů převažujících názorů. Vyhybání se takovéto podobě společenského trestu vede k motivaci zastánců menšinových názorů být konformní s pozicí většiny, přitom si zachovat vlastní mínění v soukromí. Informační vliv se častěji spojuje s konformitou na veřejnosti než v soukromí a jeho intenzita je zpravidla vyšší v referenční skupině [Horsney et al. 2003: 333]. Členové skupiny mohou být konformní s většinou dokonce i v případě, že je její stanovisko nesprávné, protože se chtějí vyhnout nepřijemné pozornosti [Salwen et al. 1994: 282–290]. Dopad jednoznačného postoje se zvyšuje v situacích, v nichž lidé s větší pravděpodobností souhlasí s tímto postojem, jsou o to méně náchylní k postojové změně a méně ochotni riskovat konflikt s nesouhlasným míněním [Boninger, Krosnick, Berent 1995: 61]. Strach a sociální cenzura jsou tak skutečnými fenomény [Horsney et al. 2003: 319–320].

Jeden z důkazů o působení informačního vlivu je možné uvést i v souvislosti s postojí vůči legalizaci marihuany. Lidé se slabým morálním zdůvodněním svých postojů, byli konformní ve veřejných i v soukromých projevech. Jednotlivci, kteří se odlišovali ve svém vyjádření od většiny, reagovali rozdílně na veřejnosti a v soukromí. Pokud se k tématu vyslovovali v nesouhlasném prostředí, své skutečné postoje a chování neprojevovali. Ti, kteří spojovali své postoje s pevným morálním základem, prokazovali nekonformní chování v soukromí a na veřejnosti se projevovali dokonce protikonformně [Frideres et al. 1971: 102–112]. Jaké důvody vedou lidi k zaujetí nekonformního postoje na veřejnosti? Reálné vysvětlení nabízí Dianne M. Tice. Argumentuje tím, že veřejný akt odporu je veden potřebou sebedefinice a zachování ucelených osobních hodnot [1992: 435–451]. Pokud osobní hodnoty jednotlivce nejsou konzistentní s hodnotami členů referenční skupiny, vzniká pro něj dilema. Veřejný projev odporu může přinést riziko odmítnutí, otevřená podpora

naopak obrovské poškození ve vnímání sebe sama. Je možné předpokládat, že reakce lidí na konflikt se skupinou bude záviset na předchozí identifikaci s ní.³ Vysoká identifikace může vést ke kolísání mezi potřebou zachovat si vlastní tvář nebo zůstat loajální a přijmout názory skupiny. Nízká skupinová identita nebude bránit veřejně se postavit proti skupinovým normám. Nápomocný v tomto směru může být i osobnostní rys nazvaný vysoké skóre autonomie. Lidé s tímto rysem jsou nezávislí, určují běh svého života, jsou schopni odolávat sociálnímu tlaku, který by je nutil myslet nebo jednat v nějakém směru [Koukolík 2018: 40]. Přispívá k tomu i uplatnění morálních zásad. Když jsou lidé konfrontováni se stanovisky jiných, v záležitostech s morální dimenzí, cítí, že se musí správně rozhodovat. Představy zdůrazňující význam dopadu morálního základu na postoje, resp. to, jak lidé reagují na skupinové normy, našly oporu ve výzkumech vztahu postoj–chování [Horsney et al. 2003: 322].

Při historickém posuzování morálních kritérií se ale potvrzuje, že měřítko dobra a zla jsou u většiny lidí značně proměnlivé. Platné vládnoucí normy jsou do velké míry určující vzhledem k době, ve které lidé žijí a k níž se vztahují. A tak se stává, že dobro se může stát zlem a zlo dobrem a měřítko pro jejich posouzení se liší podle podmínek, do kterých zapadají. Většina lidí nemá spolehlivé vodítko k rozlišování dobra a zla, a pokud nějaké má, je zprostředkováno sociálně a kulturně. To je jeden z klíčů k vysvětlení paradoxu, že i nejneľidštější teror nalézá mnoho podporovatelů nejen mezi běžnou veřejností [Sarrazin 2015: 124].⁴ Deutsch a Gerard [1955] vysvětlili, že konformita je výsledkem jak sociálního vlivu ve skupině prostřednictvím norem přijatých všemi členy skupiny a zastřešujícího hodnotového vlivu, tak informačního vlivu skupiny, protože její členové mají výborné znalosti o dílčí realitě [1955 : 629–636]. Není překvapující, že kritérium konformní – nekonformní je pro lidské úsudky často významnější než zásada pravdivý – nepravdivý [Sarrazin 2015: 125].

V závislosti na reakcích na společenský a skupinový tlak se lidé rozdělují na přízpusobené, anomické a autonomní typy. Za poddajné se pokládají ti, kteří „odrážejí stav své společnosti nebo společenské vrstvy uvnitř společnosti co nejvěrněji, bez větších deformací.“ [Riesman 1968: 238]. Za anomické typy jsou považováni lidé nepřizpusobení. Autonomní jsou schopni adaptovat své chování v rámci norem společnosti a současně se mohou svobodně rozhodnout pro konformní nebo nekonformní postoje [tamtéž].

Sociální faktory ovlivňující konformitu

Vývoj konformity je podmíněn takovým typem skupinových a společenských norem, které orientují jednotlivce směrem „vyžadovaným společností“, v jejichž důsledku většina běžné populace žije konformním způsobem a chce si „co nejméně pálit prsty“ [Sarrazin 2015: 24]. Sociologie všeobecně uznává vliv norem na vzájemné chování ve společnosti. Normy nám říkají „co se patří, co se nepatří, jak se kdy co dělá“. „Vedou k tomu, že se

³ V případě slabé identifikace se skupinou mohou převážít takové motivy nekonformnosti (nonkonformity) jako přesvědčení o vlastní pravdě, zvýšená citlivost vůči pokrytectví a „společenské hře“, budování vlastní identity, potřeba se vymezit, osobní integrita, problémový vztah k autoritám [Bakalář 2018: 18].

⁴ Například ke zrodu nacistického holokaustu přispěla nejen běžná veřejnost. Jak komplexně analyzuje tento jev Zygmunt Bauman, likvidaci židovského národa v Německu široce podporovali i vědci a „Odhalil se vražedný potenciál těch nejuctívanějších principů a výtobytků moderní vědy. Hesly vědy byly od samého počátku osvobození rozumu od emocí, racionality od normativních tlaků, efektivnosti od etiky. Ponurá a nedůstojná role, jež věda hrála v holokaustu, byla jak nepřímá, tak bezprostřední.“ [Bauman 2010: 162]

lidé dost bezpečně a dost trvale na sebe navzájem naladují. Toto naladění by však nebylo možné, kdybychom nedokázali v často se opakujících typických situacích jednání druhých předvídat a počítat tedy s jistou pravidelností. Účinnost noremního sociálního jednání lze tedy chápat jako jakousi konstrukci pravidelných a vzájemně předvídatelných průběhů jednání.“ [Popitz 2006: 84]. Na potřebu určitých osvojitelných pravidel poukazuje i W. Lippman, když konstatuje, že nejsme vybaveni k tomu, abychom se dokázali vyrovnat s mnoha rozmanitostmi, proměnami a kombinacemi, s nimiž se ve společnosti setkáváme. A tak se lidé snaží svět restrukturalizovat na jednoduchý model, jenž vytváří pseudo-prostředí, podle něhož se orientují [Lippman 2015: 18]. Mají tendenci naslouchat svému okolí a osvojovat si od ostatních, od sociální skupiny, nebo od celé společnosti, k nimž náleží, taková témata, o nichž nemají dostatek informací, a jeví se v diskusích jako převažující. Jednotlivci si mnohem jednodušeji vytvářejí mínění, pokud věří, že ostatní sdílejí stejné názory [Lenart 1994]. Okamžitý proces formování osobního mínění pod vnějším vlivem probíhá s větší pravděpodobností v případech, že jsou poznatky jednotlivce o dané záležitosti nejasné a mlhavé [Taylor et al. 1997].

Ti, s nimiž máme sociální vazby, nám slouží jako zdroj užitečných informací a argumentů, ale také současně vytvářejí sociální tlak a působí jako nástroj toho, co je vhodné a správné [Levitan, Verhulst 2016: 278]. Postoje a chování se často i nevědomky utvářejí prostřednictvím lidí kolem nás [Hardin, Higgins 1996: 28–84]. Zejména na úrovni malých skupin může docházet k výraznému ovlivňování úsudků, protože skupinová soudržnost, podbarvena starostmi členů, může přispívat k vytváření negativního skupinového myšlení [Tetlock et al. 1992: 403]. Názorové změny mohou prostřednictvím skupinové polarizace vyústit do extrémních stanovisek. Uvedené okolnosti se promítají do snahy vstupovat do interakcí, dozvědět se, co je vhodné a přijatelné pro skupinu, co je skutečně správné. Hlavní mechanismus informačního vlivu je závislý na poznání, jaké jsou názory ostatních, bez nutnosti vysvětlit konkrétní argumenty [Levitan, Verhulst 2016: 279].

Výsledky výměny informací a přesvědčování, jež se objevují bezprostředně ve znalostech a postojích členů skupiny, i když jsou slabě nebo nedostatečně zdůvodněny, hrají spolu se společenskými vlivy a cíli důležitou roli. Značná neinformovanost, kterou se stanoviska většiny mohou vyznačovat, není na překážku formující se konformitě jednotlivců [Levitan, Verhulst 2016: 278]. Ta se může ve výsledku projevovat zvyšujícím se sociálním tlakem na postojovou homogenitu i jako jednomyslnost, jež jde mnohdy ruku v ruce se souběžně se rodící netolerancí vůči nesouhlasným názorům [Mutz 2002: 111–126]. Ti, kteří si uvědomují, že jejich názory jsou podporovány vlastním okolím, se budou svých postojů držet následně ještě pevněji a je pravděpodobné, že se promítnou do hlasování nebo jiné formy politické participace [Visser, Mirabile 2004: 779–795]. Studie ilustrují, že změna postoje prostřednictvím sociálního tlaku vychází ze seznámení se s postoji ostatních, zvláště významných druhých. Rovněž dokumentují rozsah, který krátká interakce, v níž dojde k výměně několika přesvědčujících argumentů, může vyvolat konformitu veřejnosti a dokonce vytvořit trvalou změnu postojů [Levitan, Verhulst 2016: 279].

Všimněme si také, že sociální situace hrají při změně postojů důležitější roli než výměna argumentů. Výzkum sociálních vztahů významně přispívá k pochopení vlivu přímých kontaktů s blízkými lidmi na formující se postoje a chování. Lidé jsou velmi dobře adaptováni na život ve skupině, což je motivuje spojovat se s jinými a hledat jejich pozitivní uznání a úctu [Baumeister, Leary 1995: 497–529]. Cítí se nepříjemně a rozporuplně, pokud jejich

názory nejsou v souladu s těmi, které mají rádi [Priester, Petty 2001: 19–34] a jsou vysoce motivováni odstranit tuto nepříjemnost prostřednictvím změny postojů [Heider 1946: 107–112]. Znepokojivé je, že veřejně deklarovaná konformita někdy přispívá k osobnímu přijetí vyjádřených názorů bez přemýšlení. Může tak dojít k ohrožení demokratických ideálů, které jsou založeny na tom, že lidé budují své postoje a chování na pečlivém zvážení dostupných informací, ne jednoduše na tom, jaké postoje jsou populární [Fishkin 1991].

Názory, postoje týkající se osobního i společenského dění a situací mohou být charakterizovány prostřednictvím tří úrovní. Na první úrovni se vyskytují relativně málo stálé kognitivně-emocionální projevy, které souvisí s reakcí na měnící se společenskou realitu. Krátkodobé názory jednotlivců vyjadřují stanoviska, jež se týkají omezených situací, s dočasným účinkem. Právě v této oblasti se setkáváme s konformitou na úrovni společnosti. Postoje, které regulují chování jednotlivce v rámci zásadních sociálních aktivit vázaných na rodinu, práci, volný čas a osobní vztahy, se spojují s druhou úrovní, jsou vzájemně propojené a ovlivňují osobní identitu, protože odrážejí individuální cíle a zájmy ve většině životních sfér. Jde o relativně stabilní část postojů, jež se projevuje na úrovni skupin, k nimž jedinec přináleží. Postoje na třetí úrovni se opírají o všeobecné vnitřní reprezentace společenského a politického světa, o jeho hodnoty. Výsledkem jsou nejstabilnější názory, právě prostřednictvím nich jednotlivec realizuje principy svého chování [Shirae, Sobel 2006: 83]. Kloubí se zde společně přesvědčení s pohledy na život a na svět, týkající se hlavně daného jednotlivce. Zejména první, ale i druhou úroveň názorů a postojů ovlivňují média, jež se zabývají společenským děním. K jejich základním charakteristikám patří nastolování témat jako „příprava témat pro dialog s veřejností, včetně stanovení stylu komunikace, načasování témat atd.“ [Příkrylová, Jahodová 2010: 119] Ve svých důsledcích jde o formování veřejného, skupinového mínění, kdy prezentace určitých problémů má za cíl usměrňovat názory veřejnosti. Tímto způsobem se některá témata do diskurzu prosazují a jiná se z něj vylučují. Klasická definice nastolování témat od Cohena uvádí, že média neupozorňují na to, co si myslet, ale na to, co si o tom myslet [Cohen 1963: 13].

Společensky žádané názory tedy zpravidla neinicuje převažující většina obyvatelstva, nýbrž média, která rozhodují o tom, jak široký prostor pro ně vytvoří. Novináři nejednou předkládají věci, které se zdají být jasné a dají se zprostředkovat bez rozporů. Může jít o superlativy, konflikty, překvapení, to, co umožní čtenáři, aby se identifikoval s tím, co mu je blízké, v čem vidí pro sebe důsledky. „Tím, že tato pravidla výběru žurnalisté široce uznávají, dochází i ke zpravodajské konsonanci, která na publikum působí utvrzujícím dojmem.“ [Neuman-Noeleová 1993: 212] Vydavatelé a novináři jsou ti, kteří vybírají témata, o nichž má veřejnost přemýšlet a později hovořit. Mnohé z postojů lidí ovlivňují i tím, že nabízejí k výběru mezi důležitými a méně důležitými tématy jenom na základě mediální pozornosti [Mišovič 2015: 170]. Vedle orientace na vybraná témata se vyznačují i snahou o konverzi, menší obrat v názorech nebo o jejich posílení [Klapper 1966: 480–483]. První účinek sleduje změnu názoru nebo víry podle záměrů příslušného média. Druhý usiluje o proměnu formy nebo intenzity poznávání, přesvědčení nebo jednání. Třetí posiluje příjemce v dosavadní víře, stanovisku či způsobu jednání. Každý z uvedených účinků může svým způsobem přispět ke společenské konformitě. Výsledkem mediálního působení, vlivu skupinové příslušnosti a vlastních životních zkušeností lidí je pragmatické oceňování ideologických, kulturních či světonázorových hodnot ze strany veřejnosti, stejně jako toho, co je a co není pro ni užitečné. Základní hodnocení

se promítá do obecných orientací, názorů a dotýká se události a záležitosti odehrávajících se ve společnosti [Shiraev, Sobel 2006: 7]. Hodnotící pohled je jedním z faktorů, jež konformitu podporuje.

Konformita je nezpochybnitelně uznávána jako jeden z mechanismů při šíření politických názorů. Pokud nejsou objektivní fakta, lidé jsou odkázáni na sociální informace při posuzování správnosti svých úsudků a postojů [Festinger 1954: 117–140]. Sociální informace získaná v průběhu jakékoliv krátké doby může být využita k ovlivnění vnímání lidí i o mnoho měsíců později. Postoje, které si lidé vytváří, neplní jen funkci jejich výchozích postojů, ale také minulých získaných sociálních zkušeností [Levitan, Verhulst 2016: 282]. Jedním z důvodů, který posiluje roli porovnávání vlastních a cizích postojů je vylepšování vlastního obrazu. Mnozí lidé pravidelně, kvůli ověření, hledají signály, které jsou schvalovány a vysílány ostatními. Význam, jaký představuje veřejné mínění pro většinu lidí, vystihuje E. Noelle-Neumanová metaforou „sociální pokožka“. [Sarrazin 2015: 124] Vůle a schopnost uplatňovat vlastní soudnost, jednat podle vlastního uvážení a nepodlehout sociální nákaze je výrazem sociální odvahy a představuje vzácnou lidskou vlastnost. „Většina lidí tuto schopnost nemá. Plyne to ze sociálního charakteru lidské přirozenosti a nejde tu o otázku intelektu ani morálky“ [Sarrazin 2015: 201].

Vysvětlení konformních, resp. nekonformních projevů ve skupině společnosti nabízí několik teoretických koncepcí. Teorie spirály mlčení E. Noelle-Neumanové ilustruje, že lidé odrazuje od vyjádření svého opačného mínění pocit, že by se postavili vůči mínění většiny [1993]. Když se ocitají v menšině na veřejnosti, pociťují tlak k mlčení nebo ke konformitě s míněním převažující části. Pro ně je mnohdy mnohem důležitější vyhnout se sociální izolaci než udržet si protikladný názor. Tento proces napomáhá marginalizaci menšinového názoru a podporuje deklarovanou autoritu a legitimitu převažujícího stanoviska. Sebekategorizační teorie rovněž vysvětluje konformitu pomocí vazby na skupinové působení. Při zdůraznění příslušné sociální identity lidé vnímají rozdíly mezi členy své skupiny a jiných skupin, uvědomují si podobnosti mezi vlastní osobou a ostatními členy skupiny [Hogg, Turner 1987: 139–182]. Osobní identifikace s vlastní skupinou je bližší než shodný názor s cizí skupinou. Je příkladem skupinového prototypu a projevem označovaným jako depersonalizace, procesem podporujícím skupinový vliv a konformitu [Horsney et al. 2003: 328]. Teorie sociální identity potvrzuje přítomnost nekonformních projevů v značném rozsahu mezi lidmi málo identifikovanými se skupinou a disponujícími výrazně osvojenými principy, ovlivňujícími postoje a vylučuje jejich přítomnost u vysoce identifikovaných. Pojem identity je klíčový pro pochopení nekonformity stejně jako konformity [Horsney et al. 2003: 333]. Lidé se snaží udržet si konzistentní a osobně smysluplný pohled na okolní dění. Navíc hledají soulad mezi svými postoji a chtějí se vyhnout zmatkům mezi postoji a navazujícím chováním [Shiraev, Sobel 2006: 78]. Teorie strukturální rovnocennosti zdůrazňuje další aspekt skupinových mechanismů, roli výměny informací mezi podobnými jedinci. Ti intuitivně věří, že pokud více lidí sdílí jejich mínění, potom takové mínění je s větší pravděpodobností správné [Cialdini 1995: 256, 281]. Sklon k utváření konformního skupinového názoru zřejmě podporují i lidské sociální instinkty. „Přizpůsobivost lidé prokazují bez jakýchkoli sankcí, diktatury nebo panujícího násilí, puzení výlučně patrně svým instinktem nedostat se do osamění a sociální izolace“ [Sarrazin 2015: 142]. „Dokonce i v demokracii právního státu projeví jen malá menšina civilní odvalu, jde-li do tuhého.“ [Sarrazin 2015: 198]. Novější výzkumy ukazují, že sociální ovlivnitelnost, která

leží v pozadí naší schopnosti manipulovat vlastními postoji a úsudky, je pevně zakořeněna v lidském mozku [Sarrazin 2015: 142].

Ke společenským okolnostem podporujícím konformitu

Dějiny lidstva se nesou ve znamení změn společenské orientace, která se utváří pod vlivem civilizačního vývoje a opírá se o konformitu obyvatel, jež vzniká v každém typu společnosti. Obsah konformity se v průběhu historického vývoje civilizace na úrovni společnosti odlišně transformoval. David Riesman spojuje projevy konformity se základními charakteristikami závisujícími na třech rozličných stupních populační křivky industrializující se a industrializované společnosti a s převládajícím typem chování lidí. Autor identifikoval konformitu rozvíjející se ve společnosti tradičně řízené, s vysokým růstovým potenciálem, jež směřovala k dodržování tradice. Vztah k tradici, který spočíval v závislosti na potravinových zdrojích jako součásti běžné kultury, přispíval k modelu konvenční konformity. Důležité životní relace se řídily pečlivě osvojenou a přísnou etiketou. Společnost se soustředila na to, aby striktní konformita v chování byla zabezpečena. Dostalo se jí podobně jako lidem v ní žijícím, označení „řídící se tradicí“. Pozvolný rozklad feudalismu, podpořený vytržením lidí z primárních svazků, vedl podle Riesmana k největšímu společenskému posunu posledních staletí. Zvýšená osobní mobilita, rychlá akumulace kapitálu, rozvoj kapitalismu a prakticky permanentní průmyslová expanze přinášela členům společnosti rozsáhlejší možnosti výběru životních variant a podporu větší iniciativnosti. V tomto stádiu přechodného růstu populace se formoval niterně řízený člověk, který měl schopnost udržovat rovnováhu mezi svými životními cíli a požadavky vnějšího světa, s pocitem, že má svůj život ve svých rukou. Jednotlivci na úrovni komunity rovněž dbali na konformitu v chování a propojovali ji s osobní volbou. Vytvořený psychologický mechanismus formoval vzorec osobní volby, jenž udržoval niterně řízeného člověka ve směru, který společnost od něj očekávala. Měl snahu být nezávislý na názorech a hodnoceníh sousedů, současně však dbal na svou dobrou pověst. Takto se projevující lidé tvořili společností závislou na niterném řízení. Moderní společnost je možné označit jako dobyvatelskou, jež věřila v budoucnost, vědu, techniku a univerzální rozum. Průběh života této vysoce industrializované a byrokratizované společnosti masové spotřeby, spojené s počínajícím populačním poklesem, napomáhal k formování lidí povrchnějších, rozhazovačnějších a přátelštějších, s menší osobní a hodnotovou sebejistotou a s větší potřebou získat souhlas druhých. Zdrojem „řízení“ jednotlivců se stávají jejich vrstevníci. Konformita je založena na sklonu být vnímavý vůči očekáváním a přáním svého okolí. Lidé mají snahu vyrovnat se sousedům ve více rovinách než jen v oblasti zevního vzhledu a chování. Zároveň usilují o stejnou kvalitu svého vnitřního prožitku. Život v této etapě je závislý na vnějškovém řízení [Riesman 1968: 13–29]. V žádném ze stádií vývoje společnosti nešlo o krystalicky čistou podobu dominující konformity, ale o prolínání všech jejích podob.

Herbert Marcuse se už v šedesátých letech 20. století zabýval vlivem společnosti masové spotřeby na osobní identitu člověka. Zaznamenal, že mechanismus výroby, spolu s nabídkou zboží a služeb, předává či vnucuje člověku systém jako celek. Prostředí, vyznačující se masovostí hlavních oblastí společnosti, ovlivňuje vytvořené názory, postoje, citové a duchovní projevy a je označováno jako svět jednorozměrného myšlení a chování [Marcuse 1991: 39]. „Vznik společnosti masové spotřeby od počátku doprovázela hesla

o osvobození všech členů společnosti nejen od nedostatku, ale také od veškerých omezení v podobě zákonů a tabu“ [Keller 2019: 59]. Masová spotřeba, resp. touha spotřebovat, se koncem 20. století rozšířila i do zemí střední a východní Evropy. Realizovala se doporučení Světové obchodní organizace a Mezinárodního měnového fondu, jež spočívala v důrazu na privatizaci, finanční deregulaci a fiskální disciplínu a znamenala naplnění Washingtonského konsensu [Hubard, Miller 2005: 8–9]. Spolu s tím nastoupil soumrak doby norem a „jeho vrcholného díla, disciplinární společnosti, protože aktivita normy se uzavřela“ [Puchmertl 2008: 79]. To vše probíhalo na pozadí úpadku moderny. Sociologie přitom už od dob Durkheima klade důraz na to, že existence pevných pravidel a norem není nutně v rozporu se svobodou individuálního jednání [Keller 2019: 84].

Postmoderní společnost deklarovala touhu po identitě, odlišnosti, okamžitým osobním uspokojení, vítězila snaha užívat si tady a teď a mizela důvěra v budoucnost [Lipovetsky 2008: 13]. Mravní a estetický relativismus postmoderny otupoval ostří doposud zbývající kritičnosti. Konformizace nejen akceptovala existující povahu mocenských struktur „ale dokonce se jí bezvýhradně podřídila.“ [Puchmertl 2008: 80]. Promítlo se to i do vztahu člověka k sobě samému ztrátou vlastní integrity, s tím související redukcí možnosti uvažovat, rozhodovat se a jednat sám za sebe. Konformitu chování, myšlení a cítění je možné vysvětlit vlivem módy, filmových hvězd, party na dospívající, stejně jako vlivem politických stran na straníky, vědeckých hypotéz na vědce, vlivem církví na své členy [Koukolík 2018: 158]. Konformizace, jako systémový prvek, ovlivňuje dosavadní zaměření západní civilizace, při němž dochází ve společnosti masové spotřeby k přechodu od vnějškové orientace lidí k jejich vnitřní orientaci a k postupné ztrátě vnímání mezilidské vztahové dimenze. Změna je vyvolaná minimalizací rozlišovacích schopností ekonomických kritérií, při posuzování produktů a služeb pro osobní využití. Místo nich nastupuje psychofyzický akt prožitku, jenž souvisí s převažujícím jednáním, soustředěným na subjektivní proces, jehož výsledkem je, podle Schulzeho, racionalita prožitku [Thöndlová 2008: 165]. Lipovetsky podrobněji charakterizuje tento proces a píše o příchodu radostného a osvobozujícího období individualismu, „které bylo prožíváno skrze odcizení politickým ideologiím, zánik tradičních norem a pravidel, oslavování přítomnosti a podporu osobního požitkářského stylu života“ [Lipovetsky 2013: 24–25]. Vládnoucí principy spotřeby a módy podnítily rozvoj „labilního jedince, bez hlubšího ukotvení, jehož osobnost i vkus podléhají neustále proměně, ale který je zároveň pánem a vlastníkem svého života“ [Charles 2013: 45]. Gray vysvětluje stejný jev prostřednictvím komentování části knihy Kdo je to dandy (Who's a Dandy?). Zdůrazňuje, že dandismus není způsob oblékání, ale spíše způsob myšlení oslavující žít pro daný okamžik, odpoutávání se od etických a politických záležitostí. Současný kult dandyho může být pokusem zahnat nudu současné společnosti, která dává masovému člověku iluzi individualismu [Gray 2006: 202–203]. Jinou stránku individualismu zdůrazňuje Keller. „To, že se každý snaží odlišit nakupovanými věcmi od druhých, vytváří konformitu všech se systémem, který jedinečnost svých členů naprosto ignoruje“ [2019: 65]. Patří k ironii moderní demokracie, že se individualismus proměňuje na nový způsob konformismu. Konformitu ne-elit nemalým dílem podporují minulé, současné i budoucí elity s cílem získat, udržet nebo rozšířit moc.⁵

⁵ Český autor Koukolík používá pro tento proces pojem debilizace. „Smyslem debilizace je pokud možno nejúplnější niterní kontrola jedinců i lidských skupin. Dobře debilizovaní lidé mají niterní dozor a ten jim

Významné působení běžných životních okolností při utváření konformity obyvatel je univerzálním jevem typickým pro každou fungující společnost i pro zavedené demokracie. Lidé se přirozeně starají o každodenní potřeby, zaměstnání, rodinu. „A obzvláště přizpůsobiví mainstreamovému toku připadají lidé středního a mladšího věku. Desetiletí blahobytu a svobodné demokracie paradoxně živila méně osobní odvalu a více nezáměr, ochotu se přizpůsobit a snahu se neodlišovat“ [Sarrazin 2015: 43]. Je zřejmé, že v každé etapě vývoje civilizace se společenská konformita objevuje v nějaké podobě a ovlivňuje chování lidí. V dnešních společnostech působí ještě jedna okolnost podporující konformitu, která v nedávných desetiletích nebyla tak výrazná. Díky prudkému rozvoji informačních technologií „jímž se více než kterýmkoliv jiným, daří znečitelnovat lidství těch, na které se zaměřují, psychologická vzdálenost nezadržitelně a bezprecedentním tempem narůstá. Roste i nezávislost čistě technologického postupu na jakémkoli záměrně zvoleném diskurzivně stanoveném lidském účelu“ [Bauman 2010: 170]. V důsledku toho se autorita politického a morálního hodnocení redukuje na méně významnou záležitost, dochází i k diskreditaci nebo dokonce i k jejímu odsunutí do bezvýznamnosti [tamtéž 171]. Svou roli v tomto směru mohou sehrávat i sociální sítě. Internetové připojení v současné době využívá 85 % populace ČR 15leté a starší [CVVM 2019a]. Využití Facebooku je nižší. Častěji než jednou týdně je na síti 55 % občanů, méně často 17 % a vůbec ne 28 % [CVVM 2017]. Mezi dominantní uživatele Facebooku patří lidé do 26 let, resp. 35 let, kteří tvoří 85–90 % všech jejich příznivců [Mišovič 2015: 275; Pospíšilová 2016: 12]. Diskusi o celospolečenských otázkách sleduje na sociálních sítích alespoň jedna třetina jejich uživatelů a naopak nikdy se o tato témata nezajímá více než polovina [CVVM 2019 b].⁶ Komunikace na sociálních sítích se vyznačuje nejen obsahovými, ale i formálními odlišnostmi od běžné komunikace. Celkem časté je vyhrocování protikladných názorů, komunikaci chybí velkorysost nebo smířlivost. „Namísto toho převládá narcisistní sebestřednost, ve které jde především o budování vlastního já a obrazu ctnosti a následováníhodného ega“ [Přibáň 2020: 16]. Sociální sítě přispívají i k fenoménu, který je možné nazvat konformitou s opačným znaménkem, k nedůvěře v jakékoliv oficiální instituce, k odmítání konformity. Jejím projevem je i podpora různých spikleneckých a konspiračních teorií, nedodržování protikoronavirových opatření apod. s nímž se setkávají západní společnosti, včetně české.⁷ „Německý sociolog Andreas Reckwitz hovoří v této souvislosti o společnosti singularit, kde se hlavním cílem stalo být jedinečným. Jde o jakousi do důsledku dotáženou individualizaci společnosti“ [Smejkalová 2020: 17].

Závěr

Projevy konformity širokých vrstev veřejnosti se dostávají do centra pozornosti vědců, novinářů, politiků v průběhu posledních desetiletí. Přitom příčiny tohoto fenoménu se na

řekne, co je a není správné, co se smí a co se nesmí... Jestliže se debilizace daří, jsou lidé velmi poslušní a tvární... Úspěšně debilizovat je možné bez ohledu na výši inteligenčního kvocientu“ [Koukolík 2018: 90].

⁶ Důvody spojené s využitím sociálních sítí se projevují prostřednictvím: snahy o komunikaci, kontakty, sociální vztahy, zjišťování informací o druhých, potřeby někam přináležet, udržování sociálního kapitálu nebo také potřeby zábavy, učení či prosazování politických názorů [Pospíšilová 2016: 51].

⁷ V ČR, na Slovensku, v Německu i jinde probíhaly demonstrace proti opatřením vlád proti koronaviru. V Praze se uskutečnila v neděli 6. 12. 2020 třetí demonstrace tohoto typu za účasti stovek odpůrců nošení roušek a plnění dalších ustanovení [Troniček 2020: 1].

skupinové úrovni datují prakticky od vzniku lidské komunity. To, co poutá zájem autorů, je zejména společenská konformita v podobě tolerance názorů veřejnosti, veřejného mínění k politickým krokům mocenských struktur, spojená s podporou změny uplatňovaného politického kurzu. Tolerance se projevuje dvěma způsoby: manifestovanou shodou mezi myšlením, názory, postoji a chováním nebo jen jako myšlenkové, názorové přizpůsobení se na veřejnosti.

Obsah převládající společenské konformity se v průběhu historického vývoje lišil. Ve společnosti řídicí se tradicí se lidé opírali o osvědčené a zaběhlé normy předků. Přícho-dem kapitalismu se možnosti životních variant lidí rozšířily a formuje se niterně řízený člověk, který věří ve své schopnosti, je veden k udržování rovnováhy mezi svými životními cíli a požadavky vnějšího světa. Rozvoj industrializované a byrokratizované společnosti dále ovlivnil konformitu a promítl se do menší osobní a hodnotové sebejistoty a větší potřeby souhlasu druhých. Lidé se tak stali součástí společnosti závislé na vnějškovém řízení. Pokračující úpadek moderny byl spojen se soumrakem doby norem a disciplinární společnosti, ale současně i nástupem konformizace, doprovázené oslabením mezilidských vztahů. S tímto aspektem vystupuje do popředí důraz na vnitřní orientaci člověka, soustře-děnou na posuzování produktů a služeb pro osobní využití.

Působení institucí a skupinových norem, jež orientovalo členy komunity k respektová-ní nastolených požadavků, je typické pro vznik konformity jedince ve všech etapách vývoje lidstva. Společenské vazby, jež slouží jako „transformátor“ požadavků institucí, jako zdroj užitečných informací a argumentů a nástroj formující vhodné a „správné“ myšlení, jedná-ní a chování, hrají klíčovou roli v každém stádiu dějinného vývoje. Mocenské a mediální působení, skupinová příslušnost a vlastní životní zkušenosti jsou faktory, jež vstupují do oceňování ideologických, politických, ekonomických, kulturních a světonázorových hod-not, odrážejících se v myšlenkových strukturách společnosti.

Lidé mají snahu udržovat si konzistentní pohled na dění ve svém okolí, chtějí mít jis-totu souladu mezi svými postoji a chováním a projevy skupiny, k níž patří. Rovněž se snaží udržovat si dobrý vlastní obraz. Všechny tyto snahy jsou podpořeny skupinovými mechanismy. Výsledkem může být konformita s úplnou proměnou postojů a chování nebo jenom změnou chování na veřejnosti.

Celkové rozdělení veřejnosti na přízpusobivé, anomické a autonomní naznačuje, že vliv užšího i širšího okolí, který může být domnělý nebo skutečný, se neprojevuje jednotným způsobem v žádné době. Subjektivní osvojení si morálních či jiných zásad, v kombinaci s osobnostními vlastnostmi, se podílí na zastoupení konformních a nekonformních obča-nů v každé společnosti. Poslední dekáda spojená s rozšířením komunikace na sociálních sítích zvýraznila podobu individualismu, jenž se nejednou vyznačuje netolerancí k jiným názorům a prosazováním vlastního stanoviska. Na společenské úrovni se paradoxně projevuje tato netolerance odmítáním kroků různých oficiálních institucí, zejména státních orgánů, např. v uplynulých měsících spojených s protipandemickými opatřeními.

V průběhu dějinného vývoje se projevy společensky akceptované konformity a s ní i podíl konformních částí veřejnosti mění. Jejich působení je možné hodnotit na základě toho, do jaké míry přispívají k vyváženosti vztahů ve společnosti, k prosazování všeobecně uznávaných hodnot a principů životně důležitých pro nejpočetnější, ale i marginalizova-né společenské skupiny na straně jedné a korigování záměrů politických, ekonomických, mediálních a dalších elit na straně druhé.

Literatura

- Asch, Solomon [1952]. *Effects of group pressures upon the modification and distortion of judgements*. In: Swanson, Gery, E. - Newcomb, Theodore - Hartley, Eugene, I. (eds.). *Reading in social psychology*. New York: Holt, Reinhard, Winston.
- Asch, Solomon [1956]. Studies of independence and conformity: A minority against a unanimous majority. *Psychological Monographs*. (70) 9.
- Bakalář, Petr [2018]. *Manuál moderního nonkonformisty*. Hradec Králové: Nakladatelství Milan Hodek.
- Bauman, Zygmunt [2010]. *Modernita a holocaust*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Baumeister, Roy, F. - Leary, Mark, R. [1995]. The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin* (117) 3.
- Back, Kurt, W. - Bogdonoff, Morton, D. [1964]. *Plasma lipid responses to leadership, conformity and deviation*. In Leiderman, Herbert, P. - Shapiro, David (eds.). *Psychobiological approaches to social behavior*. Stanford: Stanford University Press.
- Boninger, David, S. - Krosnick, Jon, A. - Berent, Matthew, K. [1995]. Origins of attitude importance: Self-interest, social identification and value relevance. *Journal of Personal and Social Psychology* (68).
- Campbell, Joseph [1998]. *Mýty. Legendy dávných věků v našem denním životě*. Praha: Pragma.
- Cialdini, Robert - Reno, Raymond - Kallgren, Carl [1990]. A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology* (58).
- Cohen, Bernard [1963]. *The press and foreign policy*. Princeton: Princeton University Press.
- CVVM [2017] *Naše společnost - květen*. Praha: Sociologický ústav a Český sociálněvědní datový archiv SOÚ AV ČR.
- CVVM [2019a] *Naše společnost - květen*. Praha: Sociologický ústav a Český sociálněvědní datový archiv SOÚ AV ČR.
- CVVM [2019b] *Naše společnost - říjen*. Praha: Sociologický ústav a Český sociálněvědní datový archiv SOÚ AV ČR.
- Deutsch Morton - Gerard Harold [1955]. A study of normative and informational social influence upon individual judgement. *Journal of Abnormal Social Psychology* (51).
- Festinger, Leon [1953]. *An analysis of compliant behavior*. In. Sherif, Muzafer - Wilson, Milbourne, O. (eds.). *Group relations at the crossroads*. New York: Harper.
- Festinger, Leon [1954]. A theory of social comparison proces. *Human Relations* (7).
- Festinger, Leon [1963]. *A Theory of Cognitive Dissonance*. 2nd Printing. Stanford: Stanford University Press.
- Fishkin, James, S. [1991]. *Democracy and deliberation: New Directions for democratic reform*. New Haven: Yale University Press.
- Foucault, Michel [1996]. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové.
- Gregor, Marek [2017]. Reklamace svobody. *Reflex* (15).
- Grey, John [2006]. *Kacířství. Eseje proti pokroku a jiným iluzím*. Praha: Dokořán.
- Harari, Yuval, Noah [2013]. *Sapiens. Od zvířete k božskému jedinci*. Praha: Rozmluvy.
- Hardin, Curtis, D. - Higgins, Tory [1996]. *Shared reality: How social verification makes the subjective objective*. In. Sorrentino, Richard - Higgins, Tory (eds.). *Handbook of motivation and cognition : The interpersonal context*. New York: Guilford Press.
- Heider, Fritz [1946]. Attitudes and cognitive organization. *Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied* (21).
- Hogg, Michael - Turner, John, C. [1987]. *Social identity and conformity : A theory of referent informational influence*. In. Doise, Willen - Moskovič, Serge (eds.). *Current Issue in European social psychology*. Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- Horsney, Matthew - Majkut, Louise - Terry, Deborah - McKimmie, Blake [2003]. On being loud and proud: Non-conformity and counter conformity to group norms. *British Journal of Social Psychology* (42).
- Hubard, Gill - Miller, David [2005]. *Arguments Against G 8*. London: Pluto Press.
- Charles, Sébastien [2013]. *Paradoxy individualismu*. In. Lipovetsky, Gilles. *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor.
- Janoušek, Jaromír [1968]. *Sociální komunikace*. Praha: Svoboda.

- Keller, Jan [2019]. *Společnost věčného mládí*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Klapper, Joseph [1966]. *The Effects of Mass Communications*. In Berelson, Bernard – Janowitz, Morris. *Reader in Public Opinion and Communication* 2nd Edition. New York- London: The Free Press.
- Koukolík, František [2015]. *Češi. Proč jsme, kdo jsme – a jak dál?* Praha: Galen.
- Koukolík, František [2018]. *O lidech a životě*. Praha: Galen.
- Křeček, Stanislav [2019]. Vratme důstojnost obyčejného života. *Právo*. 30.5
- Lane, Robert – Sears, David [1964]. *Public Opinion*. Englewood Cliffs New Jersey: Prentice Hall INC.
- Lenart, Silvio [1994]. *Sharing Political Attitudes*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publication.
- Lippmann, Walter [2015]. *Věřejné mínění*. Praha: Portál.
- Lipovetsky, Gilles [2013]. *Hypermoderní doba*. Praha: Prostor.
- Lipovetsky, Gilles [2008]. *Éra prázdnoty. Úvahy o současném individualismu*. Praha: Prostor.
- Marcuse, Herbert [1991]. *Jednorozměrný člověk*. Praha: Naše vojsko.
- Manstead, Anthony [2010]. *The role of moral norm in the attitude-behavior relation*. In: Terry, Deborah – Hogg, Michael (eds.). *Attitudes, behavior and social context*. London: Academic Press. 11–30.
- Mišovič, Ján [2001]. *Víra v dějinách země Koruny české*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Mišovič, Ján a kol. [2010]. *Od A do Z ve výzkumech veřejného mínění*. Divišov: Orego.
- Mišovič, Ján [2015]. *Komunikace ve společnosti*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk s.r.o.
- Mutz, Diana [2002]. Cross-cutting social network: Testing democratic theory in practice. *American Political Science Review* (96) 1.
- Nail Paul, R. [1996]. Toward an integration of some models and theories of social response. *Psychological Bulletin* (100).
- Nail, Paul, R. - Helton, Whitney, B [1999]. On the Distinction between Behavioral Contagion, Conversion Conformity and Compliance Conformity. *North American Journal of Psychology* (1) 1. 87–94.
- Newcomb, Theodore [1953]. An approach to the study of communicative acts. *Psychological Review*. (60).
- Noelle-Neuman, Elisabeth [1993]. *Spiral of Silence: Public Opinion – our social skin*. Chicago: University of Chicago Press.
- Page, Benjamin – Shapiro, Robert – Dempsey, Glenn [1987]. What Moves Public Opinion? *American Political Science Review* 81 (1).
- Popitz, Heinrich [2006]. *Soziale Normen*. Frankfurt.
- Pospíšilová, Marie [2016]. *Facebooková (ne)závislost Identita, interakce a uživatelská kariéra na Facebooku*. Praha: Karolinum.
- Priester, Joseph, R. – Petty, Richard, E. [2001]. Extending the bases of subjective attitudinal ambivalence: Interpersonal and intrapersonal antecedents of evaluation tension. *Journal of Personality and Social psychology* (80) 1.
- Příbáň, Jiří [2020]. Z osvícenství k procitnutí? *Právo, Salon 1196*. 15. října 2020.
- Puchmertl, Jaroslav [2008]. *Michel Foucault: fatální nedocnění významu konformity*. Praha: Triton.
- Příkrylová, Jana – Jahodová, Hana [2010]. *Moderní marketingová komunikace*. Praha: Grada Publishing.
- Riesman, David [1968]. *Osamělý dav*. Praha: Mladá fronta.
- Salwen, Michael, B. – Lin, Carolyn – Matera, Frances, R. [1993]. Willingness to discuss “Official English”: A test of three communities. *Journalism Quarterly* (71).
- Sarrazin, Thilo [2015]. *Těror cnosti: o hranicích názorové svobody v Německu*. Praha: Academia.
- Shirae, Eric – Sobel, Richard [2006]. *People and Their Opinions*. New York: Pearson, Longman.
- Slaměník, Ivan [2019]. *Konformita*. In: Výrost, Jozef – Slaměník, Ivan – Sollarová, Eva (eds.). *Sociální psychologie*. Praha: Grada.
- Smejkalová, Kateřina [2020]. Proč tolik sílí vliv spikleneckých teorií? Mít kontrolu nad vlastním životem. *Právo, Salon 1197*. 22. října 2020.
- Stahl, Gerry [2006]. Supporting Group Cognition in an Online Math Community: a Cognitive Tool for Small-Group Referencing in Text Chat. *Journal of Educational Computing Research* (35) 2.
- Taylor, Scott, E. – Peplau, Letitia, A. – Sears, David [1997]. *Social psychology*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Tetlock, Philip, E – Peterson, Randall, S. – McGuire, Charles – Chang, Shi-jie, J. – Feld, Peter [1992]. Assessing political group dynamics. A test of the groupthink model. *Journal of Personality and Social psychology* (63) 3.

- Tice, Dianne, M. [1992]. Self-concept change and self-presentation. The looking glass self is also a magnifying glass. *Journal of Personality and Social Psychology* (63).
- Thöndlová, Gabriela [2008]. *Společnost prožitku Gerharda Schulze*. In. Šubrt, Jiří. *Soudobá sociologie III*. Praha: Karolinum Press.
- Troníček, Jakub [2020]. Stovky odpůrců roušek. *Právo*, 7. prosince 2020.
- Turner, John, C. [1991]. *Social Influence*. Milton Keynes: Open University Press.
- Veselý, Arnošt [2012]. Institucionalizace neodpovědnosti, efektivita nebo konformity? Reformy organizací veřejných služeb v teorii akontability. *Sociologický časopis* (48) 4.
- Visser, Penny, S. – Mirabile, Robert, R. [2004]. Attitudes in the social context: the impact of social network composition on individual-level attitude strength. *Journal of Personality and Social Psychology*. (87) 6.
- Wheeler, Ladd [1966]. Toward a theory of behavioral contagion. *Psychological Review* (73).
- Zaller, John [1985]. *The Diffusion of Political Attitudes*. Princeton: Princeton University Press.
- Zhao, Zuowei [2018]. Group Cognition and Conformity under the Influence of Network Public Opinion Based on EEG Testing Technology. *Neuro Quantology* (16) 6.

Ján Mišovič se celoživotně zabývá sociologickým výzkumem. Téměř tři desetiletí se věnoval výzkumu veřejného mínění, zejména ve vztahu k náboženství. Vydal několik knih z praxe sociologického výzkumu a poznatků ze sociologických šetření, naposledy v roce 2020. Od roku 2005 je odborným asistentem na Teologické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, kde vyučuje metody a techniky sociálního výzkumu, sociologii životního způsobu a sociologii výchovy.